

Νεολιθική Χοιροκοιτία

REPUBLIC OF CYPRUS
DEPUTY MINISTRY OF TOURISM

Ο νεολιθικός οικισμός της Χοιροκοιτίας περιλαμβάνεται από το 1998 στον κατάλογο των Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της ΟΥΝΕΣΚΟ και βρίσκεται κοντά στο ομώνυμο χωριό της επαρχίας Λάρνακας. Είναι οικισμός της Νεολιθικής περιόδου (7500-5200 π.Χ.) και διασώζεται σε καλύτερη κατάσταση απ' ό,τι οι περισσότεροι οικισμοί της ίδιας περιόδου, όχι μόνο στην Κύπρο αλλά και σ' ολόκληρη την Ανατολική Μεσόγειο. Ο οικισμός αντιπροσωπεύει με τις διαδοχικές του φάσεις την ιστορία της Νεολιθικής περιόδου στην Κύπρο και παρέχει πολύτιμες πληροφορίες για την εξάπλωση του Νεολιθικού πολιτισμού στην περιοχή.

Εισαγωγή

Ας πάμε, όμως, πρώτα αρκετά πίσω στο χρόνο, για να κατανοήσουμε τα κριτήρια επιλογής των παλαιωτάτων κατοίκων του νησιού ως προς την τοποθεσία του χώρου διαβίωσης, ως προς τη χρήση των εργαλείων, της διατροφής και του τρόπου ζωής.

Το νησί της Κύπρου, από τη Μειόκαινο περίοδο, αποχωρίστηκε από μια ήπειρο στην οποία ο άνθρωπος εμφανίζεται από πολύ νωρίς και όπου μπορεί να παρακολουθήσει κανείς, ανάμεσα στη 10^η και την 9^η χιλιετία π.Χ., τη μετάβαση από τις κοινωνίες των κυνηγών-συλλεκτών στους πρώτους γεωργοκτηνοτροφικούς πολιτισμούς, να μελετήσει πώς δημιουργούνται τα πρώτα χωριά, πώς εξημερώνει ο άνθρωπος τα ζώα και καλλιεργεί φυτά, πώς κατακτά νέες τεχνικές γνώσεις. Τη 10^η χιλιετία π.Χ. καταγράφεται η εμφάνιση του ανθρώπου στο νησί, την οποία μαρτυρεί ο αρχαιολογικός χώρος Ακρωτήρι-Αετόκρεμμος, καθώς και τα ανασκαφικά ευρήματα της θέσης «Ρουδιά» στις υπώρειες του Τροόδους. Πρόσφατα έχουν εντοπιστεί στοιχεία που επιβεβαιώνουν την ανθρώπινη παρουσία στην Κύπρο και κατά την 9^η χιλιετία π.Χ., όπως για παράδειγμα στις θέσεις Αγία Βαρβάρα-Ασπρόκρεμμος και Άγιος Τύχωνας-Κλήμονας. Μέχρι στιγμής τα πρωιμότερα Νεολιθικά χωριά στην Κύπρο χρονολογούνται μεταξύ 8300-8400 π.Χ. (χρονολογία καθ'υπολογισμόν, δηλαδή χρονολογία στην οποία λαμβάνονται υπόψη οι διορθώσεις που έχει επιφέρει η δένδροχρονολόγηση στη χρονολόγηση με άνθρακα -14). Κατά την περίοδο αυτή εμφανίζονται στην Κύπρο ακμαίες κοινότητες χωριών, στις οποίες οι κάτοικοι ασχολούνται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία και εκμεταλλεύονται

εξημερωμένα ζωικά και φυτικά είδη, μολονότι οι άγριοι πρόγονοι αυτών των ειδών ήταν άγνωστοι στο νησί.

Ο πολιτισμός αυτός, ονομάζεται κυπριακός νεολιθικός προκεραμικός πολιτισμός. Προκεραμικός, διότι οι τεχνικές της κεραμικής δεν ήταν ακόμη γνωστές. Ο πολιτισμός αυτός εκπροσωπείται από τη Χοιροκοιτία και άλλους είκοσι περίπου οικισμούς, διασπαρμένους σε όλη την έκταση της νήσου: από το ακρωτήριο Απόστολος Ανδρέας-Κάστρος, στην βορειοανατολική εσχατιά της, ως τη Χολέτρια-Όρτος, στη νοτιοδυτική πλευρά, από το Τρουλλί και την Πέτρα του Λιμνήτη, στο βορρά, ως την Καλαβασό-Τέντα και την Παρεκκλησιά-Σκιλλουρόκαμπο, στο νότο, χωρίς να παραλείπεται το κέντρο του νησιού με τους οικισμούς του Ιδαλίου-Αγριδίου και του Καταλιόντα – Κούρβελλου για να περιοριστούμε μόνο στους χώρους που αποτέλεσαν αντικείμενο αρχαιολογικής έρευνας.

Ονομασία περιοχής

Αναφορικά με την προέλευση της ονομασίας του οικισμού, η Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια αναφέρει ότι: Κατά την επικρατούσα άποψη η ονομασία του χωριού είναι σύνθετη από την λέξη Χοίρος και την λέξη κοίτη, υποδηλώνοντας έτσι περιοχή που εκτρέφονταν χοίροι. Κατά άλλους η ονομασία ίσως αρχικά ήταν Σιδηροκοιτίδα, συνεπώς περιοχή όπου υπήρχε σίδηρος. Λέγεται ακόμη ότι ίσως προήλθε από την λέξη χειρογητιά που υποδηλώνει άσκηση της χειρομαντείας. Κατά άλλη άποψη ίσως προήλθε από κάποια αρχική ονομασία Ιεροκοτίδα (Ιερός χώρος). Άλλοι πιο ευφάνταστοι υποστηρίζουν ότι η ονομασία προήλθε από τις λέξεις γύρος και οικία λόγω του ότι οι προϊστορικές καλύβες που ανακαλύφθηκαν εκεί ήταν στρογγυλές. Ακόμη η παράδοση λέει πως προήλθε από την φράση Χαίρε Κιτία που απηύθυνε η περιβόητη και μυστηριώδης ρήγαινα της Κύπρου σε κάποια φίλη της από το Κίτιον. Υποστηρίχθηκε επίσης ότι ίσως η ονομασία προήλθε από το φυτό «ανόνη η χερομολία». Με την απλούστερη ονομασία «χερομολία», συναντιόταν καλλιεργημένο στην Κύπρο, αυτή όμως η εκδοχή θεωρείται πολύ απίθανη. Πάντως σε παλαιούς χάρτες το χωριό βρίσκεται σημειωμένο ως Cherochetica και ως Chierochitia.

Αρχαιολογική έρευνα

Ο οικισμός ήρθε στο φως στα 1934 από τον αρχαιολόγο Πορφύριο Δίκαιο. Ο Δίκαιος ανέλαβε εκ μέρους του Τμήματος Αρχαιοτήτων την ανασκαφή του χώρου για μια δεκαετία, συγκεκριμένα από το 1936 έως 1946, ενώ από το 1976 οι ανασκαφές συνεχίστηκαν από τη Γαλλική Αρχαιολογική Αποστολή υπό την κηδεμονία του Εθνικού Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών (CNRS) και του Υπουργείου Εξωτερικών και Ευρωπαϊκών Υποθέσεων της Γαλλίας, υπό την διεύθυνση του Alain Le Brun. Το χωριό χαρακτηρίζεται από την έντονη παρουσία αρχαιολογικών στοιχείων που ανάγονται στο πιο μακρινό παρελθόν της ιστορίας της Κύπρου. Στην ανατολική πλευρά του, στην πλαγιά ενός λόφου βρίσκεται ο ανασκαμμένος αρχαίος οικισμός της Χοιροκοιτίας, που ανάγεται γύρω στην έβδομη χιλιετία π.Χ. Η αποκάλυψη του, το 1934, έκανε το όνομα της Χοιροκοιτίας παγκόσμια γνωστό, λόγω των σημαντικών πληροφοριών και των ευρημάτων που ήρθαν στο φως, τα οποία αφορούσαν τη Νεολιθική Εποχή της Προϊστορίας της Κύπρου και όχι μόνο.

Τοποθεσία

Το γραφικό χωριό της Χοιροκοιτίας βρίσκεται σε λοφώδη περιοχή στην επαρχία Λάρνακας, 33 περίπου χιλιόμετρα από την πόλη της Λάρνακας και συνδέεται νοτιοανατολικά μέσω του αυτοκινητόδρομου Λεμεσού – Λευκωσίας με τις δύο αυτές πόλεις. Στα βόρεια συνδέεται με τα χωριά Πάνω και Κάτω Λεύκαρα ενώ στα βορειοδυτικά συνδέεται με το χωριό Βάβλα. Η Χοιροκοιτία είναι κτισμένη σε μέσο υψόμετρο 220 μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας και το τοπίο της διαμελισμένο από τον ποταμό του Αγίου Μηνά. Η Χοιροκοιτία δέχεται μια μέση ετήσια βροχόπτωση γύρω στα 450 χιλιοστόμετρα και στην περιοχή της καλλιεργούνται εσπεριδοειδή, ελιές, χαρουπιές, σιτηρά, νομευτικά φυτά, λαχανικά και λίγα φρουτόδεντρα.

Στα βορειοανατολικά του χωριού βρίσκεται το διυλιστήριο της Χοιροκοιτίας, το οποίο προμηθεύεται με νερό από τα φράγματα των Λευκάρων και του Διποτάμου. Το νερό αφού διυλιστεί, διοχετεύεται με σωληναγωγούς στις περιοχές Λευκωσίας, Λάρνακας και Αμμοχώστου για υδροδότηση.

Ο οικισμός είναι κτισμένος στην απότομη πλαγιά ενός λόφου που βρίσκεται στη δυτική όχθη του ποταμού Μαρωνίου, σε απόσταση 6 χλμ. από τη θάλασσα. Τον οικισμό διασχίζει, από βορρά ως νότο, ένα μακρόστενο πέτρινο κτίσμα με μήκος 185 μέτρα. Το συγκεκριμένο κτίσμα το οποίο ανακαλύφθηκε από τον Πορφύριο Δίκαιο, θεωρήθηκε από τον ίδιο «ως βασικός δρόμος εγκατάστασης». Σε μεταγενέστερο στάδιο τεκμηριώθηκε ότι το συγκεκριμένο κτίσμα αποτελούσε το τείχος του οικισμού, το οποίο ανιχνεύεται περιμετρικά του οικισμού σε απόσταση 260 μέτρων. Αποτελεί ένα από τα εντυπωσιακότερα δείγματα πρώιμης, μόνιμης εγκατάστασης πληθυσμών στο νησί. Το κτίσιμό του προϋποθέτει συλλογική προσπάθεια, γεγονός που υπονοεί σύνθετη κοινωνική οργάνωση. Το τείχος αυτό παρέμεινε σε χρήση μέχρι που ο οικισμός επεκτάθηκε εκτός των αρχικών του ορίων. Αποτέλεσμα αυτής της επέκτασης, ήταν η κατασκευή ενός νέου λίθινου τείχους το οποίο ανιχνεύεται σε μήκος πέραν των 100 μέτρων, εκ των οποίων τα 60 έχουν αποκαλυφθεί.

Κλίμα και περιβάλλον

Σχετικά με το κλίμα και το περιβάλλον, επιστημονικά ευρήματα μαρτυρούν ότι στην Ευρώπη και στην Εγγύς Ανατολή υπήρξε μια σημαντική κλιματική αλλαγή γύρω στο 6200 π.Χ. Η ανασκαφική και υδρογεωμορφολογική έρευνα στη Χοιροκοιτία τεκμηριώνει την ύπαρξη αρκετών επεισοδίων καταρρακτωδών ροών νερού, που είχαν ως αποτέλεσμα τη βίαιη διάβρωση του εδάφους. Μετά την περίοδο αυτή, οι κλιματολογικές συνθήκες φαίνεται να σταθεροποιούνται στο, παρόμοιο με το σημερινό, ήπιο Μεσογειακό κλίμα. Οι ανθρακολογικές μελέτες παρέχουν μια περίπου αντίστοιχη εικόνα. Κατά την πρώιμη φάση του οικισμού ευδοκιμούν δένδρα όπως οι ελιές, συκίες, καθώς επίσης και κυαμοειδή φυτά. Στη μεταγενέστερη περίοδο, η παρουσία συγκεκριμένων δέντρων μειώνεται, ενώ αυξάνεται αισθητά η παρουσία άλλων, όπως για παράδειγμα του πεύκου.

Κατοικία

Οι κάτοικοι της Χοιροκοιτίας ζούσαν σε κτίσματα κυκλικού σχήματος, με εξωτερική διάμετρο μεταξύ 2,30 μέτρα ως 11,00 μέτρα και εσωτερική διάμετρο από 1,40 ως 7,50

μέτρα, από τα οποία σώζεται το κάτω μέρος των τοίχων που ήταν λίθινο. Το πάνω μέρος ήταν φτιαγμένο από πηλό, άχυρο, πλίνθους και πέτρες. Οι στέγες ήταν επίπεδες και φτιαγμένες από ξύλα, κλαδιά, άχυρο και χώμα. Στο κέντρο των κατοικιών υπήρχε εστία. Όπως προέκυψε από τις ανασκαφές, κατοικία ορίζεται ως η συγκέντρωση πολλών τέτοιων κυκλικών κτισμάτων γύρω από μια μικρή αυλή, όπου βρίσκεται ένας μύλος για το άλεσμα των σπόρων. Οι πλείστες νεολιθικές κατοικίες διέθεταν μεσοπάτωμα, το οποίο πιθανότατα χρησίμευε ως αποθηκευτικός χώρος. Επιπλέον, οι θύρες των κατοικιών είναι στενές και φαίνεται πως οι οικίες ήταν κτισμένες με τρόπο ώστε να προστατεύεται ο εσωτερικός χώρος από πλημμύρες, σαφέστερα κατασκευάζονταν κατώφλια ελαφρώς υπερυψωμένα. Φαίνεται πως το εσωτερικό των οικιών κοσμήτο με τοιχογραφίες. Παρόλα αυτά η κακή κατάσταση των τοιχογραφιών δεν επιτρέπει στους μελετητές να συμπεράνουν αν τα διακοσμητικά σχέδια είναι γεωμετρικά ή εικονιστικά.

Επικρατούσε η άποψη ότι όλες οι στέγες των κατοικιών ήταν θολωτές, αλλά με τις τελευταίες έρευνες της Γαλλικής Αρχαιολογικής Αποστολής έχει αποδειχτεί ότι ήταν επίπεδες σε οριζόντια διάταξη. Μια τέτοια στέγη, που είχε υποχωρήσει στη διάρκεια πυρκαγιάς και που βρέθηκε ολόκληρη στο δάπεδο μικρής κατοικίας, συναρμολογήθηκε και αποκαταστάθηκε στην πρωτότυπή της μορφή. Στα επίπεδα πλινθάρια, που την αποτελούν, φαίνονται καθαρά τα ίχνη κλαδιών και καλαμιών που στηρίζονταν με οριζόντια δοκάρια και καλύπτονταν με ένα λεπτό στρώμα πηλού. Μια άλλη σημαντική ανακάλυψη της Γαλλικής Αποστολής, στη βορειοδυτική άκρη του ανασκαφικού χώρου, όπου φαίνεται να είναι και το τέλος του συνοικισμού, είναι η παρουσία της διπλής ή τριπλής κυκλικής δόμησης των τοίχων σε μερικές κατοικίες, όπου ο εσωτερικός κυκλικός τοίχος είναι πλινθόκτιστος και επενδυμένος με ένα λεπτό στρώμα πηλού και οι εξωτερικοί τοίχοι ολότελα λιθόκτιστοι. Ο νέος αυτός αρχιτεκτονικός τύπος, που χρονολογικά εντάσσεται στις αρχές της έβδομης χιλιετίας, θυμίζει τις πρώιμες παλαιστινιακές κατοικίες της Νατουφιανής Νεολιθικής περιόδου, που χρονολογούνται στην όγδοη και ένατη χιλιετία, με τις οποίες φαίνεται να έχει κάποια έμμεση ή άμεση πολιτιστική σχέση.

Η αλματώδης αύξηση του αριθμού των επισκεπτών κατά τη δεκαετία 1980-1990 και οι δυσμενείς επιπτώσεις του γεγονότος αυτού στα αρχαία μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους έθεσαν επιτακτικά το ζήτημα της προστασίας των αρχαιοτήτων της Κύπρου. Το Τμήμα Αρχαιοτήτων, στην προσπάθειά του να προστατεύσει τον αρχαιολογικό πλούτο του νησιού και συγχρόνως να αναβαθμίσει τις παρεχόμενες υπηρεσίες προς τους επισκέπτες, προχώρησε στην κατάρτιση γενικών σχεδίων διαχείρισης αρχαιολογικών χώρων. Έτσι, το 1994 το Τμήμα Αρχαιοτήτων εφάρμοσε ένα πρόγραμμα προστασίας και ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου της Χοιροκοιτίας.

Σε μια προσπάθεια να γίνει καλύτερα κατανοητός ο χώρος από τον επισκέπτη, το Τμήμα Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με τη Γαλλική Αρχαιολογική Αποστολή, προχώρησε σε αναπαράσταση πέντε κυκλικών κτισμάτων και τμήματος του περιβόλου με την είσοδό του. Χρησιμοποιήθηκαν παραδοσιακά υλικά και τρόποι δόμησης, ενώ όλες οι πρώτες ύλες προέρχονται από το άμεσο περιβάλλον και τον ποταμό του Μαρωνιού, που περνά δίπλα από τον αρχαιολογικό χώρο. Στο εσωτερικό των κτισμάτων τοποθετήθηκαν αντίγραφα νεολιθικών αντικειμένων.

Ο άνθρωπος και οι δοξασίες του

Τα ταφικά έθιμα στο συνοικισμό της Χοιροκοιτίας αποκαλύπτουν σε μεγάλο βαθμό τη θρησκευτικότητα των κατοίκων του, που πηγάζει από τον σεβασμό και τη λατρεία που έτρεφαν προς τους νεκρούς τους. Οι τάφοι ήταν ατομικοί και οι νεκροί ενταφιάζονταν συνήθως με το σώμα πλαγιασμένο, σε συνεσταλμένη στάση σε μικρούς, λακκοειδείς τάφους, κάτω από τα δάπεδα των κυκλικών κατοικιών. Η σύνθετη νεκρική τελετή αποκαλύπτεται για παράδειγμα από έναν τάφο, του οποίου η εκσκαφή επέτρεψε στους αρχαιολόγους να αναπαραστήσουν τη σειρά των διαφόρων κινήσεων, ή τουλάχιστον ορισμένων κινήσεων, που συνόδευαν τον ενταφιασμό μιας ενήλικης γυναίκας.

Σε μερικούς τάφους τοποθετούνταν επίσης κτερίσματα ανάλογα με το φύλο του νεκρού. Σε αρκετές περιπτώσεις συνοδεύονται από αντικείμενα καθημερινής χρήσης όπως λίθινα ακέραια και σπασμένα αγγεία και περιδέραια φτιαγμένα από θαλάσσια όστρακα και λίθινες χάντρες. Άλλο ταφικό έθιμο που παρατηρείται σε μερικές περιπτώσεις ήταν η

τοποθέτηση πέτρας, ακατέργαστης ή λαξευμένης, πάνω στο σώμα του νεκρού. Μ' αυτόν τον τρόπο εικάζεται ότι πίστευαν πως εμπόδιζαν την επιστροφή του νεκρού στον κόσμο των ζωντανών. Ένα άλλο ταφικό εύρημα αποτελεί μια μικρή γυναικεία κεφαλή από άψητο πηλό, στην οποία τα χαρακτηριστικά του προσώπου είναι σχηματισμένα με νατουραλιστικό τρόπο και τα μαλλιά με κάθετες, κυματοειδείς, ανάγλυφες γραμμές. Το πήλινο αυτό ειδώλιο είναι μοναδικό στο είδος του και το αρχαιότερο δείγμα της κυπριακής πλαστικής τέχνης.

Οι τοιχογραφίες εξάλλου που βρέθηκαν επιτόπου είναι σπανιότατες αν και κακά διατηρημένες, τόσο ώστε να μην είναι κατανοητές. Από την πιο ευκρινή τοιχογραφία, που βρέθηκε στην Καλαβασό-Τέντα φαίνονται τα υπολείμματα μιας σύνθεσης. Εικονίζονται δύο τουλάχιστον ανθρώπινες φιγούρες, η μια μάλιστα με ανασηκωμένα χέρια – στάση που παρατηρείται επίσης σε φιγούρα που διακοσμεί ένα πέτρινο κύπελλο το οποίο βρέθηκε στη Χοιροκοιτία και θυμίζει έντονα ορισμένες μορφές από το χώρο του Catal Hüyük, στην Ανατολία – που μας οδηγεί με βεβαιότητα στο συμπέρασμα ότι η παράσταση της ανθρώπινης μορφής ανήκε στην εικονογραφική θεματική.

Η ανθρώπινη μορφή αποτελεί επίσης το κυρίαρχο θέμα των ειδωλίων, σημείο που δείχνει ομοιότητες με τους πολιτισμούς της Εγγύς Ανατολής. Με μόνη εξαίρεση ένα κεφάλι αποτυπωμένο σε άργιλο, που εκτίθεται σήμερα στο Κυπριακό Μουσείο, στη Λευκωσία, όλα τα ειδώλια της Χοιροκοιτίας είναι πέτρινα. Μερικές φιγούρες είναι δουλεμένες σε μικρά βότσαλα με λοξές αυλακώσεις, που μερικές φορές συμπληρώνονται από μια κάθετη αυλάκωση για να δηλωθεί το χώρισμα των ποδιών, ενώ άλλες αποτελούν πιο αφηρημένες παραστάσεις. Έχουν βρεθεί και άλλα κομμάτια, περισσότερο επεξεργασμένα όπου αποδίδουν συχνά πολλές λεπτομέρειες. Τέτοια παραδείγματα μπορεί κανείς να μελετήσει στο Κυπριακό Μουσείο (1^η αίθουσα), στη Λευκωσία, αλλά και στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο Λάρνακας (επίσης στην 1^η αίθουσα, δεξιά).

Η απουσία της γυναικείας μορφής από την εικονογραφία της κυπριακής νεολιθικής προκεραμικής φάσης είναι στοιχεία αξιοσημείωτα, δεδομένου ότι στην Εγγύς Ανατολή,

ήδη από την ένατη χιλιετία π.Χ. υπάρχουν άφθονες παραστάσεις ανθρώπινης μορφής, με σαφή προτεραιότητα και προτίμηση στη γυναικεία.

Οι ταφές που βρέθηκαν σ' ολόκληρο τον ανασκαφικό χώρο ξεπερνούν τις 240. Οι περισσότερες απ' αυτές ανήκουν σε παιδιά και βρέφη, γεγονός που υποδεικνύει μεγάλη θνησιμότητα στην παιδική και εφηβική ηλικία. Από τις σχετικές επιστημονικές έρευνες των σκελετών και των κρανίων, που αποκαλύφθηκαν, συμπεραίνεται ότι ο μέσος όρος ζωής των κατοίκων της Χοιροκοιτίας ήταν 35 χρόνια για τους άνδρες και 33 χρόνια για τις γυναίκες. Οι ειδικές κρανιολογικές και ανθρωπολογικές μελέτες απέδειξαν ότι οι περισσότεροι από τους κατοίκους του συνοικισμού ήταν βραχυκέφαλοι. Το φαινόμενο της βραχυκεφαλίας των κατοίκων της Χοιροκοιτίας, σε συνδυασμό με την παρουσία του οψιανού, της κορνεόλης, του αιματίτη και άλλων πολύτιμων λίθων ανάμεσα στα κινητά ευρήματα, αποτέλεσε αντικείμενο πολλών συζητήσεων, που κατέληξαν σε διάφορες θεωρίες, σχετικά με την προέλευση των πρώτων κατοίκων του νησιού και τη διαμόρφωση του Κυπριακού Ακεραμικού Νεολιθικού πολιτισμού. Θεωρίες που σχετίζονται με την παρουσία οψιανού, κορνεόλης και των πολύτιμων λίθων, (που είναι άγνωστοι στα γεωλογικά στρώματα του νησιού και που προέρχονται από την κεντρική περιοχή της νοτιοδυτικής Μικράς Ασίας-Ανατολίας, την Παλαιστίνη την και το νησί Δήλος), ισχυρίζονται ότι οι πρώτοι κάτοικοι της Κύπρου ήρθαν κυρίως από την Παλαιστίνη και μερικά φύλα πιθανόν από την Μ. Ασία και έφεραν μαζί τους και τα υλικά αυτά. Στο Κυπριακό Μουσείο υπάρχουν εργαλεία από οψιανό λίθο, που ίσως να προέρχεται από την Μ. Ασία ή τη Δήλο. Όμως και αυτές οι θεωρίες είναι αμφισβητήσιμες αφού άλλες απόψεις αποδίδουν την παρουσία όλων αυτών των υλικών, ανάμεσα στα ακεραμικά νεολιθικά ευρήματα της Χοιροκοιτίας, σε πιθανές εμπορικές συναλλαγές της Κύπρου με γειτονικές χώρες. Ισχυρίζονται εξάλλου ότι ο Ακεραμικός Νεολιθικός πολιτισμός της Χοιροκοιτίας και της Κύπρου γενικότερα, αποτελεί τοπική εξέλιξη από ένα αρχαιότερο πολιτισμό. Τις τελευταίες αυτές απόψεις φαίνεται να ενισχύει και η διαφορά που υπάρχει μεταξύ των ουσιαστικών γνωρισμάτων και των βασικών συστατικών των αντίστοιχων πολιτισμών της Κύπρου και των γειτονικών χωρών της Μικράς Ασίας-Ανατολίας και Παλαιστίνης κατά την έβδομη

χιλιετία. Οι κυκλικές κατοικίες της Χοιροκοιτίας που χρονολογούνται περίπου στην έβδομη χιλιετία, μοιάζουν περισσότερο με τις κυκλικές παλαιστινιακές κατοικίες των Νατουφίων της όγδοης και ένατης χιλιετίας και δεν παρουσιάζουν καμία ομοιότητα με τις κατοικίες της έβδομης χιλιετίας στην Ιεριχώ ή το Εϊνάν, που είναι τετράπλευρες με τα δάπεδα τους επιστρωμένα με σπλιβωμένο ερυθρωπό κονίαμα. Αν πραγματικά οι πρώτοι κάτοικοι της Κύπρου ήρθαν σαν άποικοι από τις Παλαιστινιακές αυτές περιοχές θα έπρεπε, τουλάχιστον στους πρώτους συνοικισμούς που κατοίκησαν, να κτίσουν τις κατοικίες τους σύμφωνα με τα δικά τους οικιακά αρχιτεκτονικά πρότυπα, και όχι με τα, κατά πολύ αρχαιότερα από αυτά, Νατουφιανά. Δεν αποκλείεται οι μελλοντικές ανασκαφές στους προϊστορικούς κυπριακούς αρχαιολογικούς χώρους να αποκαλύψουν μια Πρωτο-νεολιθική περίοδο, που να ταυτίζεται χρονολογικά και πολιτιστικά με τη Νατουφιανή Παλαιστινιακή εποχή και με νέα στοιχεία να ρίξουν φως στη σκοτεινή μέχρι σήμερα ταυτότητα των πρώτων κατοίκων του νησιού.

Τα σύνεργα

Οι κάτοικοι της Χοιροκοιτίας κατασκεύαζαν εργαλεία από πυριτόλιθο, ασβεστόλιθο, διαβάση και οστά ζώων (συνήθως μετατάρσια ζαρκαδιού). Τα εργαλεία χρησιμοποιούνταν για την αναζήτηση και επεξεργασία τροφής και την μεταποίηση αντικειμένων. Συγκεκριμένα, ανεβρέθηκαν εργαλεία για τον θερισμό δημητριακών, το κόψιμο καλαμιών, την επεξεργασία ξύλου και το ξύσιμο νωπών δερμάτων. Τα πλείστα οστέινα εργαλεία χρησιμοποιούνταν στην μεταποίηση αντικειμένων, ανάμεσα τους και εργαλεία διάτρησης. Ανεβρέθηκαν ακίνητοι μύλοι, σφύρες και λίγοι κόπανοι. Η ανθρώπινη μορφή αποτελεί κυρίαρχο θέμα των ειδωλίων που ανεβρέθηκαν στο νεολιθικό οικισμό της Χοιροκοιτίας. Όλα τα ειδώλια, με μοναδική εξαίρεση το κεφάλι που φιλοτεχνήθηκε σε άργιλο, αποτυπώθηκαν σε πέτρα.

Οι κάτοικοι του οικισμού επεξεργάστηκαν τον διαβάση, μια σκληρή πέτρα, για την κατασκευή των λίθινων αγγείων, που αποτελούν ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της κυπριακής ακεραμικής (7500-5200 π.Χ.) περιόδου. Αναμφίβολα θα είχαν και αγγεία από φθαρτά υλικά (ξύλο, πλεγμένα καλάμια, δέρματα) αλλά δεν σώζεται κανένα ίχνος τους.

Αντίθετα υπάρχουν πέτρινα αγγεία, διαφόρων σχημάτων από πλάκες ή κροκαλοπαγείς ογκόλιθους ή από σκληρό ασβεστόλιθο. Λεπτές κούπες και λεκάνες επίσης ήταν φτιαγμένες από μαλακό ασβεστόλιθο.

Για την κατασκευή κοσμημάτων χρησιμοποίησαν τον πικρόλιθο, μια πρασινωπή μαλακή πέτρα, η οποία βρίσκεται σε αφθονία στην κοίτη του ποταμού Κούρρη, δυτικά της Λεμεσού σε μορφή στρογγυλεμένων χαλικιών. Σε κρύπτη, εδώ, στη Χοιροκοιτία βρέθηκαν περίπου είκοσι ακατέργαστα βότσαλα, έτσι, σύμφωνα με τους αρχαιολόγους, θα πρέπει να υπήρχε ένα δίκτυο εφοδιασμού του πικρόλιθου που κάλυπτε ολόκληρο το νησί, αφού αντικείμενα από πικρόλιθο βρέθηκαν και στο μικρό ψαροχώρι του Ακρωτηρίου Ανδρέας-Κάστρος, στην ανατολική άκρη της Κύπρου. Τα κοσμήματα από δεντάλια – θαλασσινά όστρακα, κορνεόλη, αιματίτη, ανδρική και άλλους πολύτιμους λίθους εκδηλώνουν το λεπτό γούστο και επιβεβαιώνουν την αισθητική καλλιέργειά των κατοίκων που εκφράζεται και στη διακόσμηση των λίθινων αγγείων.

Ασχολίες - τρόπος διαβίωσης

Οι διατροφικές ανάγκες των κατοίκων καλύπτονταν κυρίως από την κτηνοτροφία, το κυνήγι, τη γεωργία και τη συλλογή άγριων καρπών. Παρ' όλα αυτά φαίνεται πως χρησιμοποίησαν προηγμένες μεθόδους αλιείας, καλοπλεγμένα δίχτυα ή πετονιές με δυνατά αγκίστρια. Αυτό συνάγεται από τα είδη των ψαριών που αλίευαν που ήταν μεγάλα σε μέγεθος, όπως η σφυρίδα, η τσιπούρα, ο κέφαλος. Η γεωργία βασιζόταν κυρίως στην καλλιέργεια δημητριακών, οσπριωδών και φακών. Οι κάτοικοι της Χοιροκοιτίας εμπλούτιζαν τη διατροφή τους και με καρπούς που περισυνέλεγαν από άγρια δέντρα, όπως φιστικιές, συκιές, ελιές και δαμασκηνιές. Παράλληλα, οι κάτοικοι του οικισμού εξέτρεφαν σε χώρους έξω από το χωριό, κυρίως πρόβατα, αίγες και χοίρους. Τέλος το κυνήγι του ελαφιού πραγματοποιείτο με άγνωστες μεθόδους. Δεν ανεβρέθηκαν βέλη, γι' αυτό εικάζεται πως τα όπλα ήταν «υποτυπώδη», για παράδειγμα ξύλινες λόγχες με αιχμή σκληρυμένη στη φωτιά και παγίδες. Η ανακάλυψη από τη Γαλλική Αποστολή, διαφόρων απανθρακωμένων σπόρων δημητριακών (σιτάρι, σίτο μονόκοκκο, αμυλώδη, κριθάρι) και οσπρίων, φανερώνει ότι, εκτός από το κρέας και το ψωμί, το

δισαιτολόγιο των κατοίκων της Χοιροκοιτίας περιελάμβανε φασόλια, μπιζέλια, ρεβιθιά και ελιές, που καλλιεργούσαν στη γειτονική κοιλάδα.

Ο Ακεραμικός πολιτισμός της Χοιροκοιτίας παρουσιάζει μία απότομη διακοπή στα μέσα της έκτης χιλιετίας ενώ για άγνωστους λόγους, ο συνοικισμός εγκαταλείφθηκε για μια πολύ μεγάλη περίοδο σχεδόν 1.000 χρόνων. Ξανακατοικήθηκε κατά την πέμπτη χιλιετία π.Χ.

Παράλληλα με τη Χοιροκοιτία η παράδοση του Κυπριακού Ακεραμικού Νεολιθικού πολιτισμού αναπτύχθηκε και συνεχίστηκε στην «Τέντα» της Καλαβασού, στο «Τρουλλί» της επαρχίας Κερύνειας, στην Πέτρα του Λιμνίτη και στη θέση «Κάστρος» της Καρπασίας, κοντά στο μοναστήρι του Αποστόλου Ανδρέα. Η απότομη όμως διακοπή του Ακεραμικού Νεολιθικού πολιτισμού, που παρατηρείται στη Χοιροκοιτία, φαίνεται να αποτελεί γενικό φαινόμενο αφού διαπιστώθηκε και στους συνοικισμούς αυτούς.

Από το 5000 π.Χ. που ξανακατοικήθηκε ο συνοικισμός της Χοιροκοιτίας, αρχίζει και η δεύτερη φάση του Κυπριακού Νεολιθικού πολιτισμού, η λεγόμενη Νεολιθική II ή Κεραμική Νεολιθική περίοδος, που διαρκεί μέχρι το 3900 π.Χ. Η νέα αυτή πολιτισμική φάση αντιπροσωπεύεται κυρίως από τον συνοικισμό της Σωτήρας και εκτός από τη Χοιροκοιτία παρουσιάζεται και στα ανώτερα στρώματα συνοικισμών στο «Βρυσί» του Αγίου Επίκτητου στην επαρχία Κερύνειας, στον «Δράκο» της Φιλιάς και στην Καλαβασό Α'.

Παρ' όλο που η οικιακή αρχιτεκτονική παρουσιάζει σημαντική αλλαγή και εξέλιξη στη διάρκεια της Κεραμικής Νεολιθικής περιόδου, στη Χοιροκοιτία δε σώζεται κανένα αρχιτεκτονικό ίχνος από την περίοδο αυτή. Τα λίθινα αγγεία αντικαθιστούνται σε μεγάλο βαθμό από τα πήλινα ερυθροβαφή και ιδιαίτερα από τα αγγεία με την «κτενιστή» διακόσμηση, που αποκαλύφθηκαν σε μεγαλύτερο αριθμό στη Σωτήρα. Από τα αγγεία αυτά τα αντιπροσωπευτικότερα δείγματα αποτελούν τα μεγάλα γαλακτοδοχεία με τις ημικυκλικές εκροές. Παράλληλα με τα πήλινα αγγεία με την πρωτότυπη «κτενιστή» διακόσμηση, συνεχίζουν να κατασκευάζονται και μερικά απλά, ακόσμητα λίθινα αγγεία από ανδρσίτη, αλλά αυτά ακολουθούν την ακεραμική τεχνολογία. Τα ταφικά έθιμα, η

βιοτεχνία, η γεωργία και η κτηνοτροφία, δεν παρουσιάζουν σημαντικές αλλαγές και το γενικό και οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο των κατοίκων της Χοιροκοιτίας, συγκρινόμενο με το επίπεδο των κατοίκων εκείνων, που εγκατέλειψαν τον συνοικισμό πριν από 1.000 περίπου χρόνια, είναι σχεδόν το ίδιο.

Κανένα αρχιτεκτονικό ίχνος αυτή της νέας εγκατάστασης δεν έχει διασωθεί. Τα στοιχεία που διαθέτουν οι αρχαιολόγοι δεν επαρκούν για την εξήγηση αυτής της αιφνίδιας εγκατάλειψης. Οι αναλύσεις της γύρης που έχει βρεθεί δεν επιτρέπουν να εντοπιστούν μεταβολές των κλιματολογικών συνθηκών κατά την περίοδο αυτή, οι οποίες θα είχαν ίσως ανατρέψει την οικολογική ισορροπία του νησιού και θα είχαν προξενήσει τη δραστική μείωση των μέσων συντήρησης. Δεν παρατηρούνται ίχνη φυσικών καταστροφών, επιδημιών ή ερειπώσεων από εχθρικές ενέργειες.

Αυτή η ασάφεια που χαρακτηρίζει το τέλος της νεολιθικής ακεραμικής φάσης, σημαδεύει και τις αρχές της. Πράγματι, τίποτε δεν έχει βρεθεί στην ίδια την Κύπρο που να προαναγγέλλει την ξαφνική ανάδυση ενός πολιτισμού τόσο συγκροτημένου και, σε πολλά του γνωρίσματα, τόσο διαφορετικού από τους άλλους γνωστούς πολιτισμούς της μικρασιατικής ηπείρου. Ωστόσο, μια σειρά ενδείξεις συνηγορούν στην υπόθεση ότι υπήρχε σύνδεση της Κύπρου με την ήπειρο και ότι μέρος του πληθυσμού του νησιού μπορεί να είναι αποτέλεσμα εποικισμού, που προϋποθέτει το διάπλου ενός θαλάσσιου βραχίονα. Γνωρίζουμε ότι ήδη από τη νεότερη παλαιολιθική περίοδο, ο άνθρωπος της Ανατολικής Μεσογείου κατείχε την τέχνη της ναυσιπλοΐας. Ένα πρώτο στοιχείο είναι η παρουσία στους κυπριακούς οικισμούς πρώτων υλών, όπως ο κορναλίτης και ο οψιανός, που ήταν άγνωστες στο νησί, και επομένως εισαγόμενες. Μια δεύτερη ένδειξη είναι τα νέα είδη ζώων που εμφανίζονται στο νησί: πλατυκέρατα ελάφια, πρόβατα, αίγες, χοίροι, αλλά και γάτες, σκύλοι και αλεπούδες αντικαθιστούν τους ιπποπόταμους και τους ελέφαντες-νάνους που ζούσαν την Πλειστόκαινο εποχή στην Κύπρο. Ασφαλώς, τα ελάφια και οι χοίροι έχουν θεωρητικά τη δυνατότητα να διασχίσουν κολυμπώντας τον θαλάσσιο βραχίονα που χωρίζει το νησί από τη στεριά, αλλά αυτή η ικανότητα δύσκολα μπορεί να αποδοθεί στα πρόβατα και στις αίγες, πολύ περισσότερο στις γάτες.

Επιπλέον η συνάθροιση δημητριακών και οσπριωδών που εντοπίστηκαν στους κυπριακούς αρχαιολογικούς χώρους μας δίνουν το δικαίωμα να υποθέσουμε ότι αποτελούν προϊόντα εισαγωγής στο νησί, αφού και αν ακόμη οι μη καλλιεργημένες μορφές ορισμένων από αυτά τα φυτά υπήρχαν προηγουμένως στην Κύπρο, γνωρίζουμε ότι στα νεολιθικά χωριά βρέθηκαν μόνο καλλιεργημένες μορφές τους. Με άλλα λόγια, αν κάποιος έποικοι δεν εισήγαγαν τα ίδια τα φυτά στην καλλιεργημένη μορφή τους, θα πρέπει τουλάχιστον να μετέφεραν τις γνώσεις και τις διαδικασίες που απαιτούνται για την καλλιέργειά τους. Τέλος, η χρήση τοιχογραφιών, η τεχνική γνώση της λείανσης της πέτρας και της υφαντικής εντάσσουν την Κύπρο σε μια γενική πολιτισμική παράδοση.

Αν όλες αυτές οι ενδείξεις παραπέμπουν σ' έναν πιθανό εποικισμό του νησιού, δεν επαρκούν, ωστόσο, για να αναγνωριστεί η αφετηρία των εποίκων, ή τουλάχιστον, είναι εξαιρετικά ασαφείς. Έτσι, αν υποθέσουμε ότι το φυσικό περιβάλλον του *Dama mesopotamica*, μιας υποκατηγορίας στην οποία ανήκει, χάρη στα μορφολογικά χαρακτηριστικά του, το κυπριακό πλατυκέρατο ελάφι, δεν έχει υποστεί με το πέρασμα του χρόνου σημαντικές μεταβολές, τότε η εισαγωγή του ζώου στο νησί πρέπει μάλλον να έχει ανατολική προέλευση. Εφόσον δεχτούμε ότι η αρχή της νεολιθικής ακεραμικής φάσης στην Κύπρο χρονολογείται στην ένατη χιλιετία π.Χ., η ένταξη του νησιού σε μια γενική παράδοση μάς οδηγεί να ερμηνεύσουμε την εγκατάσταση στο νέο αυτό έδαφος – όπως ακριβώς ερμηνεύουμε τις εγκαταστάσεις στην εύκρατη παράλια ζώνη της ηπείρου, στις άγονες όχθες του Ευφράτη, στις εσωτερικές οάσεις της Συρίας και της Ιορδανίας, και στο Σινά – σαν ένα από τα επεισόδια της γεωγραφικής εξάπλωσης του νεολιθικού ανθρώπου, ένα από τα επεισόδια του φαινομένου που ονομάστηκε «νεολιθική έξοδος».

Ας δούμε τώρα με τη σειρά τι συναντά ο επισκέπτης όταν βρίσκεται στον αρχαιολογικό χώρο. Προχωρώντας με τα πόδια βρίσκουμε πρώτα το γραφείο του φύλακα, όπου μπορεί ο επισκέπτης να προμηθευτεί πληροφοριακό υλικό και τον οδηγό του χώρου για ευκολότερο προσανατολισμό.

Στα 100 περίπου μέτρα αντικρίζουμε τα κυκλικά κτίσματα που είναι πανομοιότυπα, ένα τμήμα του τείχους του χωριού και μια δίοδο, με τη μορφή που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή, στην κορυφή του λόφου. Δίπλα ο ποταμός του Μαρωνίου.

Χρησιμοποιώντας τη ράμπα ανεβαίνουμε στην πλαγιά του βουνού, στον αρχαιολογικό χώρο. Σήμερα είναι χωρισμένος σε τέσσερις ζώνες, διαρρύθμιση που δεν ανταποκρίνεται στα δεδομένα της νεολιθικής εποχής.

Στη ζώνη Α ξεχωρίζουν τα υπολείμματα του τείχους στα δεξιά μας, που συνεχίζεται ως την κορυφή του λόφου. Επίσης έχουμε μπροστά μας τις βάσεις των κυκλικών κτισμάτων. Ξεχωρίζει στο κέντρο ένα μεγάλο κτίσμα (ΙΑ), με εξωτερική διάμετρο πέραν των οκτώ μέτρων με τους δύο ογκώδεις πέτρινους στύλους που στήριζαν άλλοτε το μεσοπάτωμα. Αξίζει να σημειωθεί ότι τέσσερα κτίσματα δείχνουν στην πράξη να κτίστηκαν το ένα πάνω στο άλλο, γεγονός που δείχνει τη συνεχή κατοίκησή τους. Σε μερικά επίσης διακρίνεται ακόμη η εστία στο κέντρο, που χρησίμευε προφανώς για το ψήσιμο της τροφής.

Συνεχίζοντας την ανάβαση στο λόφο, προχωρούμε κατά μήκος της ζώνης Β και αντικρίζουμε τα ερείπια του πρώτου κτίσματος (το ΧΧ) που είναι όμοιο με το προηγούμενο αφού είναι τεράστιο και διαθέτει επίσης δύο πέτρινους στύλους. Επιπρόσθετα φαίνονται δύο μύλοι τοποθετημένοι σε ημικυκλικό κρηπίδωμα. Το κτίσμα ΧΧΙΧ συμπληρώνεται από ένα πλακόστρωτο κυκλικό αλώνι, που δηλώνει τις ασχολίες των κατοίκων.

Προχωρώντας πιο πάνω μπαίνουμε στη ζώνη Γ, όπου τα πρώτα κτίσματα δεν παρουσιάζουν κάποια ιδιαιτερότητα. Το Τμήμα Αρχαιοτήτων έχει κάνει μερικές επεμβάσεις για προστασία των πλινθόκτιστων δακτυλίων του τοίχου των κτισμάτων. Το κτίσμα ΧΛV, όμως διέθετε τοίχο που περιείχε τρεις ομόκεντρους δακτυλίους και οι δύο στύλοι έχουν διαφορετική διάταξη από τους υπόλοιπους. Εφτά τάφοι ενηλίκων βρέθηκαν, μάλιστα στο ίδιο κτίσμα. Σ' έναν από αυτούς ο ενταφιασμένος άντρας κρατούσε στο δεξί του χέρι δέκα οστέινα εργαλεία. Η συνεχής κατοίκηση των κτισμάτων

επιβεβαιώνεται πολύ έμπρακτα και πάλι με το κτίσμα XLVII, όπου έχουν αναγνωριστεί οκτώ δάπεδα.

Πέρα από το κτίσμα XXIII αρχίζει η ζώνη Δ, όπου και φαίνεται η επέκταση του περιβόλου του οικισμού. Τα πιο εντυπωσιακά ερείπια σε αυτή τη ζώνη είναι τα υπολείμματα μίας από τις εισόδους του χωριού, ενός μηχανισμού εισόδου. Ένας μοναδικός στο είδος του μηχανισμός τόσο στην Κύπρο όσο και στην Εγγύς Ανατολή. Αντίγραφο της έχουμε δει στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. Αξιοπρόσεκτο είναι επίσης το κτίσμα «S» αφού φαίνεται ότι κατοικήθηκε αδιάκοπα για μακρά περίοδο ενώ διαφαίνονται υπολείμματα δυσδιάκριτων τοιχογραφιών.

Σε διάφορα σημεία του οικισμού, για την διευκόλυνση του επισκέπτη, έχουν τοποθετηθεί εξέδρες με πανοραμική θέα για φωτογράφιση.

Μετά την επίσκεψη στον αρχαιολογικό, αν σας αρέσει η οδοιπορία και επιθυμείτε να συνεχίσετε το περπάτημα, θα βρείτε το μονοπάτι της φύσης, που οδηγεί στο χωριό Χοιροκοιτία. Το σημείο εκκίνησης βρίσκεται στο δρόμο προς τη Χοιροκοιτία, αμέσως μετά το χώρο στάθμευσης, απέναντι από την έξοδο του χωριού Τόχνη και τις εκκλησίες Άγιος Φανούριος και Άγιος Νεκτάριος.

Ο βαθμός δυσκολίας του μονοπατιού είναι κατηγορίας 2, δηλαδή μέτριου βαθμού δυσκολίας, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της μορφολογίας του εδάφους, όπως οι απότομες υψομετρικές διαφοροποιήσεις (ανηφόρα ή/και κατηφόρα), η πορεία σε στενό ή/και απότομο έδαφος. Η διαδρομή είναι ασφαλτοστρωμένη κατά τα πρώτα 800 μέτρα. Τα τελευταία 800 μέτρα είναι σε ανώμαλο, στενό και απόκρημνο χωματόδρομο. Το μήκος της διαδρομής είναι συνολικά δύο χιλιομέτρων.

Μονοπάτι της Φύσης

Το μονοπάτι μήκους 2 χιλιομέτρων ξεκινά από την κεντρική πλατεία του χωριού. Στην διαδρομή μέσα από το χωριό μπορεί κανείς να θαυμάσει το γραφικό χαρακτήρα της κοινότητας με τα πλακόστρωτα δρομάκια και τα πατροπαράδοτα σπίτια. Δύο σπίτια είναι κτισμένα πάνω από το δρόμο σχηματίζοντας μικρή στοά.

Κατηφορίζοντας την πλαγιά του βουνού, στα αριστερά βρίσκεται ο ποταμός του Αγίου Μηνά με την άγρια φυσική βλάστηση του. Εκεί μπορεί κανείς να θαυμάσει τους μοναδικής ομορφιάς απότομους βραχότοπους. Στο μέσο της διαδρομής υπάρχει σπηλιά που σύμφωνα με την παράδοση χρησιμοποιείτο από τους κατοίκους ως καταφύγιο για προστασία από τους πειρατές και από τις διάφορες φυσικές καταστροφές. Πάνω από τη σπηλιά υπάρχουν παγκάκια όπου μπορεί ο διαβάτης να ξεκουραστεί πριν προχωρήσει προς την κορυφογραμμή του βουνού.

Φτάνοντας στην κορυφογραμμή του βουνού, αντικρίζει κανείς τον νεολιθικό οικισμό, τον κύριο δρόμο Λεμεσού – Λευκωσίας ενώ στο βάθος διακρίνεται καθαρά η θάλασσα του Ζυγίου. Από εκεί μπορεί κανείς να δει καθαρά όλη την περιοχή της κοινότητας. Το μονοπάτι καταλήγει στον αρχαιολογικό νεολιθικό οικισμό της Χοιροκοιτίας όπου εκεί μπορείς να θαυμάσεις το μεγαλείο και την τέχνη των προγόνων μας. Σε όλη τη διαδρομή του μονοπατιού δεν υπάρχει καμία επέμβαση στη φύση, μόνο φυσική βλάστηση. Λέγεται μάλιστα ότι αν κάποιος κάνει όλη τη διαδρομή του μονοπατιού και δεν κουραστεί (λόγω των ανηφόρων και κατηφόρων που υπάρχουν) τότε δεν έχει κανένα πρόβλημα υγείας.

Θα μπορούσε κανείς να επισκεφθεί το χωριό απολαμβάνοντας ξέγνοιαστες διακοπές, με συντροφιά την Παράδοση και τη Φύση. Το χωριό έχει ενταχθεί στο πρόγραμμα του Αγροτουρισμού. Ένα πρόγραμμα που άρχισε να εφαρμόζεται από τον Κυπριακό Οργανισμό Τουρισμού το 1992 στο οποίο συμμετέχουν όσοι επιθυμούν να μετατρέψουν υφιστάμενες κατοικίες σε τουριστικά καταλύματα, παραδοσιακά εστιατόρια, τουριστικά μαγαζάκια και πολιτιστικά κέντρα. Όλα αυτά πρέπει να έχουν χαρακτήρα που να εντάσσεται στο παραδοσιακό περιβάλλον της κοινότητας. Η Χοιροκοιτία διαθέτει αυτόν ακριβώς τον παραδοσιακό χαρακτήρα.

Ένα χωριό που γνώρισε μεγάλη δράση κατά τον μεσαίωνα. Σύμφωνα και πάλι με την Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, η Χοιροκοιτία παραχωρήθηκε από τις αρχές της Φραγκοκρατίας στο τάγμα των Ναϊτών Ιπποτών και μετά στο τάγμα των Ιωαννιτών, οι οποίοι διατηρούσαν την περιοχή ως σημαντικό διοικητικό φέουδο. Ο Πύργος, δηλαδή το

κύριο οικοδόμημα του φέουδου της Χοιροκοιτίας βρίσκεται πολύ κοντά στην τοποθεσία όπου στέκει η εκκλησία της Παναγίας του Κάμπου. Από τον Πύργο της Χοιροκοιτίας, ο οποίος καταστράφηκε από τους Μαμελούκους μετά την νίκη τους το 1426 και που έγινε αργότερα γνωστός με την ονομασία «Σεράιν», σώζονται σήμερα ελάχιστα ίχνη.

Το χωριό Χοιροκοιτία γνώρισε μεγάλες πληθυσμιακές αυξομειώσεις. Το 1881 οι κάτοικοι του ήταν 337 ενώ το 1891 αυξήθηκαν στους 384. Μέχρι το 1901 αυξήθηκαν μόλις στους 395. Το 1960 έφτασαν τους 406 και το 1976 μειώθηκαν στους 383. Το 1982 οι κάτοικοι μειώθηκαν στους 369 και το 2001 έφτασαν στους 650. Στον πληθυσμό του χωριού συμπεριλαμβάνονται εποχιακά οι αρχαιολόγοι και οι φοιτητές αρχαιολογίας που απασχολούνται στις κατά καιρούς αρχαιολογικές ανασκαφές στον νεολιθικό οικισμό. Η εξέλιξη του πληθυσμού άρχισε να παρουσιάζει τελευταία ανοδική πορεία. Η Χοιροκοιτία βρίσκεται στο κέντρο του οδικού δικτύου που συνδέει τις 3 μεγάλες πόλεις της Κύπρου την Λευκωσία, την Λεμεσό και την Λάρνακα. Επιπλέον σημαντικό ρόλο έχει στην εξασφάλιση απασχόλησης η λειτουργία του διυλιστηρίου νερού, και της Τσιμεντοποιίας Βασιλικού.

Το χωριό χαρακτηρίζεται από την έντονη παρουσία ιστορικών στοιχείων που ανάγονται στο πιο μακρινό παρελθόν της ιστορίας της Κύπρου. Διαθέτει όμως και αξιόλογα παρεκκλήσια.

Παρεκκλήσια του χωριού:

Η Εκκλησία του Αγίου Ιακώβου του Πέρση

Βρίσκεται στην πλατεία του χωριού και αποτελεί κτίσμα των αρχών του 19ου αιώνα. Ο ναός είναι πετρόκτιστος με το βόρειο τοίχο του να έχει πάχος δύο μέτρων. Είναι μονόκλιτος, κτισμένος σε γοθικό ρυθμό και κεραμιδοσκέπαστος. Το Εικόνισμα του Αγίου Ιακώβου του Πέρση αποτελεί έργο του κρητικού Ζωγράφου Ιωάννη Κορνάρου. Ο Άγιος ιστορείται μετωπικά από τους μηρούς και πάνω μαζί με δύο αγγέλους. Στο κάτω μέρος τη εικόνας εξιστορείται όλο το μαρτύριο και ο τεμαχισμός του Αγίου. Ο Άγιος Ιάκωβος ο Πέρσης ο Μεγαλομάρτυρας έζησε περί τα τέλη του 4^{ου} αι. με αρχές του 5^{ου}

αι. (395-421 μ.Χ.) στην περσική πόλη Βηθλαβά, στη χώρα των Ελουζησίων. Ήταν έντιμος και περήφανος άνθρωπος, καθώς και πολύ αγαπητός από τον Ιεζδεγέρδη, βασιλέα των Περσών. Έτσι, από την πολλή φιλία που είχε αναπτυχθεί μεταξύ τους, ο Άγιος Ιάκωβος απαρνήθηκε τον Χριστιανισμό, και εδέχθη την αγάπη και τη φιλία του βασιλέως. Η μητέρα του και η γυναίκα του, οι οποίες ήταν ευσεβείς γυναίκες, προσπάθησαν να τον μεταπείσουν, ώστε να επανέλθει στο σωστό δρόμο, ώσπου τελικά τα κατάφεραν. Ο βασιλιάς Ιεζδεγέρδης, πιθανώς εκλαμβάνοντας το γεγονός ως διακοπή της αφοσίωσης προς το πρόσωπό του, διάταξε το θάνατό του, δια τεμαχισμού. Η μνήμη του τιμάται στις 27 Νοεμβρίου.

Εκκλησία Αγίας Παρασκευής

Βορειοδυτικά του χωριού, δίπλα από τον κύριο αυτοκινητόδρομο Λευκωσίας – Λεμεσού βρίσκεται το ξωκλήσι της Αγίας Μεγαλομάρτυρος Παρασκευής. Το Εκκλησάκι οικοδομήθηκε περίπου στα μέσα του 19ου αιώνα. Αρχικά ήταν πετρόκτιστο ενώ αργότερα, γύρω στο 1997 έγινε ανακαίνιση του ναού. Η μνήμη της τιμάται στις 26 Ιουλίου.

Ξωκλήσι Αγίου Γεωργίου του Τροπαιοφόρου

Δυτικότερα της Παναγίας του Κάμπου και σε απόσταση τεσσάρων χιλιομέτρων από το χωριό, βρίσκεται το Ξωκλήσι του Αγίου Γεώργιου του Τροπαιοφόρου. Είναι κτισμένο από πέτρα και φέρει αμφικλινή ξύλινη στέγη. Στο νότιο εσωτερικό τοίχο του ναού υπάρχει μεγάλη τοιχογραφία, η οποία παριστάνει τον Στρατηλάτη Άγιο Γεώργιο πάνω στο άλογο να κρατεί μεγάλο κοντάρι και μ' αυτό να σκοτώνει το δράκο. Στο προαύλιο του ναού υπάρχει μια μεγάλη στρογγυλή πέτρα στη μέση της οποίας υπάρχει μια τρύπα. Πολλοί χριστιανοί που παρουσιάζουν κάποιο πρόβλημα υγείας, συνηθίζουν να περνούν μέσα από τη συγκεκριμένη τρύπα πιστεύοντας πως ο Άγιος Γεώργιος, στη χάρη του οποίου καταφεύγουν, θα μεσιτεύσει στον Πανάγαθο Θεό, ώστε να ξεπεραστεί το πρόβλημα τους. Η μνήμη του Άγιου τιμάται, στις 23 Απριλίου και 3 Νοεμβρίου.

Η Παναγία του Κάμπου

Στα δυτικά του χωριού, ορθώνεται το παρεκκλήσιο της Παναγίας του Κάμπου. Στις μεσαιωνικές πηγές είναι γνωστό ως Nostra Dame des Cambos και συνδέεται με στρατηγικό για την άμυνα της νήσου χώρο των μεσαιωνικών χρόνων, ο οποίος το 1269 είχε παραχωρηθεί από τον Ούγο τον Γ΄ στο τάγμα των Ιωαννιτών. Αργότερα πέρασε στο τάγμα των Ναϊτών, στους οποίους αποδίδεται η ανέγερση του οχυρωματικού πύργου που βρίσκεται στα βορειοανατολικά της εκκλησίας. Ο πύργος (*domus*), η εκκλησία και τα κτήματα επανήλθαν στην δικαιοδοσία των Ιωαννιτών το 1313. .

Η κύρια φάση του ναού ανήκει στον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού με τρούλο. Έχει συνολικό μήκος 13.20 μ., εκ των οποίων τα 4.20 μ. ανήκουν στον νάρθηκα, ο οποίος προστέθηκε στα δυτικά σε μεταγενέστερη φάση. Η αρχική φάση έχει μήκος 9 περίπου μέτρων, χωρίς την κατά 2.80 μ. προεξέχουσα ημικυκλική αψίδα, και πλάτος 6.00 μ.

Στην εξωτερική περίμετρο της αψίδας σώζονται δύο ακόμα παλαιότερες διαδοχικές φάσεις πολυγωνικών αψίδων οι οποίες ανήκουν σε παλαιότερες αρχιτεκτονικές και οικοδομικές φάσεις. Η παλαιότερη ανήκει σε μία τρίκλιτη εκκλησία με εγγεγραμμένες πλάγιες αψίδες, πιθανότατα του τέλους του 6^{ου} ή των αρχών του 7^{ου} αιώνα, ο ακριβής αρχιτεκτονικός τύπος της οποίας δεν έχει ακόμα διακριβωθεί. Διέθετε προσκτίσματα, τόσο στη βόρεια, όσο και στη νότια πλευρά του, εκ των οποίων αυτά της νότιας πλευράς φαίνεται να είχαν ταφικό χαρακτήρα. Μέσα στην περίοδο των αραβικών επιδρομών (μετά τα μέσα του 7^{ου} αιώνα) ο ναός αυτός συμπτύχθηκε στο κεντρικό κλίτος της αρχικής φάσης, αξιοποιώντας, με μικρή μετατροπή, την υφιστάμενη αψίδα του κεντρικού κλίτους. Στις όψεις του ναού αυτού χρησιμοποιήθηκαν μεγάλες ασβεστολιθικές πλάκες, οι οποίες έδιναν την εικόνα ενός πολύ καλά δομημένου οικοδομήματος, αποτελούσαν όμως απλή επένδυση. Ο μικρός αυτός μονόχωρος και μάλλον τρουαίος ναός, κατέρρευσε από ισχυρή σεισμική δόνηση, πιθανότατα μέσα στον 8^ο αιώνα, και ο χώρος ερημώθηκε για κάποιο χρονικό διάστημα. Αναστηλώθηκε, με χρήση του οικοδομικού υλικού που ήταν διάσπαρτο στον χώρο, στον τύπο του

συνεπτυγμένου σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού με τρούλο (η κύρια φάση δηλαδή του ναού) στα τέλη του 10^{ου} αιώνα, πιθανότατα λίγο μετά τη λήξη της περιόδου των αραβικών επιδρομών. Στα τέλη του 15^{ου}/αρχές 16^{ου} αιώνα, ο ναός επεκτάθηκε προς τα δυτικά και έγινε νέος ζωγραφικός διάκοσμος, στον οποίον διασώζονται οι χρονολογίες 1509 και 1514. Χαρακτηριστικό της φάσης αυτής είναι το δυτικό οξυκόρυφο θύρωμα με το προσωπίο που έχει τοποθετηθεί πάνω από αυτήν, το οποίο ταυτίστηκε με τα φράγκικα «*tête de feuilles*».

Η περίμετρος του χρησιμοποιήθηκε για ταφές, κάποιες από τις οποίες διατάραξαν τα παλαιότερα στρώματα της βυζαντινής περιόδου, ενώ στα δυτικά δημιουργήθηκε ένα αίθριο με στοές στην ανατολική και βόρεια πλευρά του. Στο βορειοδυτικό άκρο του συμπλέγματος αυτού αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια ενός ελαιοπιεστηρίου.

Στην εκκλησία σώζονται δύο στρώματα τοιχογραφιών. Οι τοιχογραφίες του πρώτου στρώματος δε διακρίνονται, ενώ αυτές στο δεύτερο στρώμα ανήκουν σε διαφορετικές εποχές και διαφορετικούς ζωγράφους. Τόσο οι προαναφερόμενες τοιχογραφίες όσες και οι τοιχογραφίες που κοσμούν τις αψίδες του ανατολικού τμήματος είναι επηρεασμένες από τη δυτική τέχνη.

Στην αψίδα σώζεται τοιχογραφία με την Πλατυτέρα, ανάμεσα στους Αρχαγγέλους και πιο κάτω η κοινωνία των Αποστόλων. Στο άνω μέρος του ημικύκλιου τοίχου της αψίδας, αγιογραφήθηκαν τέσσερις ιεράρχες και η κεφαλή ενός Αγίου. Ο ιερέας σημειώνει πως όλες οι τοιχογραφίες «είναι καλυμμένες με άλατα, καπνό και ασβεστοχρίσματα». Στον τρούλο σώζεται τμήμα τοιχογραφίας με τον Παντοκράτορα, ενώ στο τύμπανο όρθιοι προφήτες. Σε μεγάλο τμήμα των σφαιρικών τριγώνων του τρούλου απεικονίζονται οι Ευαγγελιστές. Μικρότερα τμήματα τοιχογραφιών φιλοτεχνήθηκαν και σε άλλα μέρη της εκκλησίας.

Σημαντική θέση ανάμεσα στις τοιχογραφίες κατέχει η τοιχογραφία του Αγίου Γεωργίου, η οποία βρίσκεται στο δυτικό τυφλό τόξο του βορείου τοίχου -μέρος της αρχικής εκκλησίας- και σώζεται σε καλή κατάσταση. Η τοιχογραφία αυτή περιβάλλεται από σκηνές του μαρτυρίου του Αγίου. Η τοιχογραφία είναι αναθηματική και είναι έργο

αγιογράφου με το όνομα Συμεών. Η τεχνοτροπία της μαρτυρεί πως δεν είναι έργο του Συμεών Αξέντη. Η τοιχογραφία έγινε το 1509 με δαπάνη κάποιου Σάββα και της οικογένειάς του. Η άλλη αναθηματική τοιχογραφία βρίσκεται στο νεότερο τόξο, που στηρίζει τον τρούλο στα δυτικά και παριστάνει τον Άγιο Ιλάριο. Στον κιλλίβαντα του τόξου αυτού υπάρχει η αναθηματική επιγραφή αλλά και η χρονολογία 1552.

Ανακεφαλαιώνοντας, είναι σημαντικό να τελειώσουμε την περιήγηση αυτή, με το πρώτο σχόλιο της σημερινής αφήγησης. Ο οικισμός της Χοιροκοιτίας έχει ενταχθεί στον κατάλογο των Μνημείων της Παγκόσμιας Κληρονομιάς της ΟΥΝΕΣΚΟ, επειδή: τα αρχαία ευρήματα της αρχαιολογικής σκαπάνης έχουν ρίξει περισσότερο φως στην εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας σε αυτή τη θέση κλειδί, η σημαντικότητα των οποίων καθιέρωσε τη Χοιροκοιτία ως έναν από τους πιο γνωστούς χώρους προϊστορικών αρχαιοτήτων στην Κύπρο και παγκοσμίως.

Η Χοιροκοιτία είναι εξαιρετικά καλά διατηρημένος αρχαιολογικός χώρος που θα συνεχίσει να παρέχει επιστημονικά δεδομένα μεγάλης σημασίας. Δεδομένου ότι μόνο ένα μέρος του χώρου έχει ανασκαφεί, αποτελεί ένα εξαιρετικό αρχαιολογικό απόθεμα υλικού για μελλοντική μελέτη.